

Valentin Asparuhov, Assoc. Prof. PhD
Rusalena Pendzheкова-Hristeva, Assoc. Prof. PhD

Tracing the memory (part two)

v_asparuhov@uni-plovdiv.bg

rusalena@uni-plovdiv.bg

DOI: 10.69085/kairos20268156

Валентин Аспарухов

Русалена Пенджекова-Христева¹

ПО СЛЕДИТЕ НА ПАМЕТА (ВТОРА ЧАСТ)²

Keywords: memory, archives, total archives theory, language use, disinformation

Abstract: Drawing on the philosophical discourse on memory, time, and heritage, the present study explores how archives illuminate the structures and dynamics of individual and collective representations of social interactions, cultural conflicts, and identity transformations. Building on this theoretical perspective, the analysis shifts its focus to the empirical case of *Mini Maritsa Iztok*. The study's hypotheses are grounded in archival data and a selection of illustrative examples with indicative value. The research is structured around two main focal points: 1) the characteristics of the archival heritage of *Mini Maritsa Iztok* and its significance as a primary source base for reconstructing institutional, economic, and social processes; and 2) the possibilities for a philosophical interpretation of institutional memory, with particular emphasis on its contemporary manifestations and meanings as reflected in language.

През 1952 г. с решение на Министерския съвет започва промишленото усвояване на възлищния басейн „Марица-изток“. С годините предприятието претърпява редица организационни и структурни промени, но запазва основния си възгледобивен и, по-общо казано, енергиен профил. Дейността на комплекса води до значителна трансформация на ландшафта – почти 240 квадратни километра от територията на страната, включително едни от най-плодородните райони в Тракийската низина, са превърнати в индустриална зона. Днес това до голяма степен обезлюдено и обезличено място се асоциира не само с възгледобивно и енергийно производство, но и с натрупвани стопански, демографски и екологични проблеми, спечелили му статута още през 80-те години на най-големия източник на замърсяване със серен диоксид в Югоизточна Европа. Споменатите проблематични дадености, както и противоречивите стратегии за индустриалната модернизация, намират отражение в академичните изследвания, посветени на развитието на електроенергийния отрасъл в България. Този изследователски интерес има

¹ Преподаватели в катедри „Философия“ и „История и археология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

² Това изследване е финансирано от Европейския съюз - NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

дългогодишна традиция, като на първо място следва да се отбележи значителният принос на няколко поколения български инженери³. Техните „летописи“ не само документират труда на строителите на националната енергийна система, но и проследяват технологичните и организационните трансформации, през които тя преминава. По-нататък тя попада във фокуса на изследователите на стопанската история на България, доколкото се явява не само евристичен „use case“, но в качеството ѝ на структуроопределящ сектор се доказва и като подходящ „ключ“ за разкриване на социално-икономическите „турбуленции“, през които преминава страната при модернизирането си⁴. Проблемите на националната енергийна система са интересни и за социолози, възприели авангардния интердисциплинарен подход към социални изследвания на науката и технологиите и адаптирали някои от достиженията на европейската мрежа „Tensions of Europe“ в областта на историята, философията и социологията на технологиите. Чрез техния аналитичен подход към социотехническата природа на енергетиката са изучавани както класическите енергийни технологии (ВЕЦ, ТЕЦ, АЕЦ), така и новите ВЕИ⁵. По тази изследователска траектория са проучени историческото ситуиране на българската енергетика в европейски контекст и транснационалните циркулации на хора, технологии и стандарти, но и „системните грешки“ при функционирането на сектора в периода на прехода към демокрация и пазарна икономика, а също и „обременяването“ му с корупционен потенциал⁶.

Особено мащабно и контрастно е отражението, което противоречивото минало на възглищния комплекс отлага в архивите. Архивното наследство за „Мини Марица-изток“ представлява сложен корпус от източници, създавани и съхранявани в различни архивохранилища и в разнообразни по характер учреденски фондове в продължение на десетилетия. Неговата съдба е предопределена от трансформацията на архивите и архивните политики през различните периоди. Изграждането на комплекса „Мини Марица-изток“ съвпада и с началото на създаването на централизирания архивен модел с присъщите му специфики с Указ № 515 на Президиума на Народното събрание за Държавен архивен фонд на Народна република България от 10 октомври 1951 г. Възприетият тогава принцип на централизация и комплектуване на архивите спрямо техния профил води до наличието на архивни фондове и

³ Вж. Георгиев, Ат., Спиров, М., Цонев, М., 1998; а също Цонев, Т. Ив. 1938, „Историческо развитие на електрификацията на България. Сегашно състояние и възможности за изграждането ѝ с оглед на силовите източници и стопанското положение на страната“. Конкурсна работа, 86 машинописни страници, откупена от МОСПБ, 1938. Копие от нея се съхранява в ЦДА, ф. 1393, оп. 1, а.е. 485.

⁴ Вж. Аврамов, 2001: 150; Аврамов, 2007: 620–621; 734–735; 837–838.

⁵ Вж. Tchalakov, Mitev, Hristov, 2014; а също Tchalakov, Hristov, 2019.

⁶ Вж. Чалъков, Христов, Митев, 2011: 358.

документи за „Мини Марица-изток“ в различни архиви, а именно: Централния държавен архив на Народна република България (ЦДА на НРБ), Централния партиен архив (ЦПА) и Централния държавен технически архив (ЦДТА), всички понастоящем част от масива на Централния държавен архив (ЦДА), както и в Окръжния държавен архив (ОДА) – Стара Загора и Окръжния партиен архив (ОПА) – Стара Загора – сега и двата част от масива на Държавен архив (ДА) – Стара Загора. Също така архивни свидетелства се съхраняват и в архивите на БНТ (Българската национална телевизия), БНР (Българското национално радио) и БТА (Българската телеграфна агенция).

На етапа на първоначалното емпирично проучване най-много архивни фондове по темата очаквано са идентифицирани в ДА-Стара Загора. В случая става дума за 13 архивни фонда, на следните фондообразуватели: Стопански минно-енергиен комбинат (СМЕК) „Марица-изток“ – Раднево (1962-1992)⁷; Еднолично акционерно дружество „Мини Марица Изток“ – Раднево (1993-)⁸; Рудник „Трояново-1“⁹; Рудник „Трояново-север“¹⁰; Рудник „Трояново-3“¹¹; Електронно-изчислителен център при Държавни мини „Марица изток“ – Раднево¹²; Държавни мини „Марица-изток“ – брикетна фабрика – Гълъбово (1962 – 2002)¹³; Държавен инвеститорски контрол при държавно минно предприятие „Марица-изток“ – Раднево¹⁴; Стопанско обединение (СО) „Марица изток“ – предприятие „Инертни материали и геоложки проучвания“ – Раднево¹⁵; Централна ремонтна база при стопански минно-енергиен комплекс (СМЕК) „Марица изток“ – Раднево¹⁶; Стопански минно-енергиен комбинат (СМЕК) „Марица изток“ – предприятие „Обособено производство“ – Раднево¹⁷; Акционерно дружество „Минна компания Марица-Изток“ АД – Раднево (2000–2008)¹⁸; Първична партийна организация (ППО) при Държавни мини, Генерална дирекция на Комплекс „Марица Изток“, Управление – Раднево¹⁹.

Архивните материали от посочените фондове съдържат предимно общоразпоредителна и справочно-информационна административна документация, включваща: постановления, заповеди, правилници за устройството и дейността, разпореждания,

⁷ ДА-Стара Загора, ф. 1112, 6 описа с 482 бр. а.е. за периода 1962–1992 г.

⁸ Пак там, ф. 1747, 1 опис с 32 бр. а.е. за периода 1993–1999 г.

⁹ Пак там, ф. 1125, 5 описа с 166 а.е. за периода 1959–2000 г.

¹⁰ Пак там, ф. 1434, 4 описа с 136 а.е. за периода 1960–1996 г.

¹¹ Пак там, ф. 1094, 3 описа с 113 а.е. за периода 1964–1998 г.

¹² Пак там, ф. 1087, 3 описа с 73 а.е. за периода 1968–1999 г.

¹³ Пак там, ф. 971, 5 описа с 194 а.е. за периода 1961–2002 г.

¹⁴ Пак там, ф. 1105, 5 описа с 252 а.е. за периода 1960–2009 г.

¹⁵ Пак там, ф. 1398, 2 описа с 43 а.е. за периода 1971–2000 г.

¹⁶ Пак там, ф. 1418, 3 описа с 149 а.е. за периода 1964–2000 г.

¹⁷ Пак там, ф. 1333, 3 описа с 62 а.е. за периода 1964–2000 г.

¹⁸ Пак там, ф. 1795, 1 опис с 23 а.е. за периода 2000–2008 г.

¹⁹ Пак там, ф. 903Б, 18 описа с 69 а.е. за периода 1962–1990 г.

протоколи и съпътстващите ги материали, планове, отчети, доклади, информации, техническа документация, щатни разписания, баланси, книги за регистриране на актовете за трудови злополуки и др. Въпросните документи обхващат широк времеви диапазон и отразяват разнообразни аспекти от управленската, производствената и организационната дейност на институциите, свързани с въгледобивната и енергийна промишленост. Тази тематична и структурна пъстрота на архивния масив обаче откроява и редица особености, свързани с процеса на комплектуване и съхранение на документите. Видовият състав на документите в архивните фондове показва сложните преустройства и съответно проблемите при комплектуването и използването на посочените архивни материали. Прави впечатление, че през годините обемът на комплектуваните документи за постоянно запазване намалява, което до голяма степен се дължи и на 20-годишния срок по Закона за националния архивен фонд (ЗНАФ), през който период фондообразувателите предават исторически ценните си документи за съхранение в съответния държавен архив.

Независимо от тези институционални и нормативни ограничения, наличният архивен корпус съхранява ценна емпирична база за изследване на стратегически важни процеси. Запазените архивни свидетелства представляват важен информационен ресурс, който до този момент е използван фрагментарно в рамките на научноизследователски проекти. Потенциалът им обаче далеч надхвърля досегашната употреба. Те могат да бъдат анализирани както за реконструкция на институционалната история на „Мини Марица-изток“, така и като базисен извор корпус при изследване на процесите на индустриализация, трансформации в енергийния сектор, трудови и социални отношения, техническо развитие и планиране в периода на късния социализъм и постсоциалистическия преход в България. Освен това, архивният масив предоставя възможности за интердисциплинарни анализи, включващи подходи от икономическата история, историята на технологиите, политическата икономия и социалната антропология. Така архивната документация от фондовете може да служи като основа за изграждане на задълбочени емпирични изследвания, които осветляват ролята на „Мини Марица-изток“ не само като промишлено-енергиен комплекс, но и като ключов фактор в регионалното развитие, трудовата мобилност и формирането на професионални и локални идентичности.

Въпреки потенциала за изграждане на цялостна реконструкция чрез институционалните документи, наличието на значителни празноти в определени категории източници поставя сериозни методологически предизвикателства. За съжаление, в ДА-Стара Загора липсват лични архивни фондове на лица, свързани професионално с „Мини Марица-изток“. Това отсъствие е логично, като се има предвид, че липсва целенасочена архивна

политика, която да обхваща документирането на личните истории на работещите в миньорските и енергийните комплекси, както и на маргинализираните групи, които не са били активно включени в официалния исторически наратив. Липсата на системно архивиране на информацията за тези социални групи и на паралелно документиране на събития и процеси, свързани с тях, води до образуването на значителни празноти в съществуващите архивни ресурси.

В този контекст приложението на теорията за тоталните архиви открива възможности за преодоляване на подобни дефицити чрез разширяване на границите на архивния фонд и включване на по-широк спектър от източници, включително лични свидетелства и материали, създадени чрез методите на устната история²⁰. Именно взаимодействието между този специфичен архивен подход и устната история позволява да се компенсират липсите в институционалната документация, като се интегрират гласовете на работещите, на маргинализираните групи и на участниците в ежедневните социални процеси²¹. Това предполага активна роля на архивистите в инициативното и целенасочено документиране както паралелно, така и постфактум на обществения живот, както и разработване на адекватни методи за обработка, съхранение и достъп до такъв тип източници.

Поставен в контекста на устойчивия преход, този разширен модел на архивиране може да бъде допълнен чрез концепцията за т.нар. „зелени архиви“, която обвързва архивната практика с екологичните и ресурсните измерения на съвременните трансформации²². В този смисъл архивите не само документират последиците от „въглеродната рутина“ и съпътстващата я „практическа парализа“ (за тях ще стане дума по-долу), но и се превръщат в инструмент за тяхното преосмисляне, като интегрират екологична перспектива както в съдържанието на архивните фондове, така и в собствените си институционални практики. Така те функционират едновременно като пространства на памет, като посредници в социалния диалог и като участници в по-широката логика на зеления преход, в която устойчивостта се превръща в основен принцип на управление и интерпретация на миналото.

Значими документални свидетелства, отнасящи се до дейността и институционалния контекст на въгледобивната и енергийна промишленост в България, се съхраняват и в ЦДА в

²⁰ Вж. Пенджекова-Христева, 2016: 78–86.

²¹ Следващият етап от изследването ни ще включва събирането на данни и прилагане на методите на устната история, с цел запълване на празноти, породени от отсъствието на лични архивни фондове. Интервютата и разказите на бивши работници, техните семейства и представители на местната общност имат потенциала да допринесат съществено за изграждането на по-пълна и многопластова картина на социалните и икономическите трансформации в региона, обхващаща както индустриалните процеси, така и тяхното човешко измерение.

²² Вж. Пенджекова-Христева, 2025: 7–17.

архивните фондове на редица ключови държавни, партийни, проектантски и научноизследователски институции. Сред тях се открояват фондовете на: Министерски съвет²³; Народно събрание²⁴; Министерство на енергетиката и горивата²⁵; Управление „Въглища“²⁶; Комитет за партиен и държавен контрол (КПДК)²⁷; Проектантски институт за енергийно строителство „Енергопроект“²⁸; Управление „Енергийно“²⁹; Научноизследователски проектопроучвателен институт за енергийно строителство (НИППИЕС) „Енергопроект“³⁰; Министерство на земеделието³¹; Български младежки земеделски съюз³²; Централен комитет на Българската комунистическа партия³³; Централен съвет на професионалните съюзи в България³⁴; Дирекция „Научни изследвания“ при Комплексен научноизследователски и проектантски институт по благоустройство и комунално стопанство³⁵. Документацията в тези фондове е разнообразна по своя характер и включва постановления, разпореждания, официални информации, протоколи от заседания, докладни записки, сигнални документи, служебна кореспонденция, научноизследователски разработки и други материали с нормативен, аналитичен и експертен характер. Част от тези документи дублират или допълват съдържанието на материалите, запазени в архивните фондове на ДА-Стара Загора, което свидетелства за институционалното преплитане и мултидисциплинарния характер на управлението и проектирането в сферата на енергетиката и ресурсната икономика.

С оглед изложеното дотук изглежда несъмнено, че изследването на архивните материали около комплекса „Мини Марица-изток“ и институционалната рамка на българската енергийна промишленост изисква прилагането на интердисциплинарен подход, който съчетава методи от архивистиката, историята на институциите, социалната и икономическата история, социологията и философията. Използването на такъв многопластов подход предполага прилагането на няколко взаимнодопълващи се аналитични стратегии, ориентирани към различни типове документи и равнища на институционална динамика. На първо място, анализът

²³ ЦДА, ф. 36, оп. 19, а.е. 89; оп. 22, а.е. 45; оп. 27, а.е. 17; оп. 29, а.е. 84; оп. 35, а.е. 8; оп. 38, а.е. 7; оп. 39, а.е. 22, и 58; оп. 41, а.е. 56; оп. 50, а.е. 61; оп. 73, а.е. 23.

²⁴ Пак там, ф. 117, оп. 33, а.е. 35.

²⁵ Пак там, ф. 521, оп. 9, а.е. 31, 33–34, 40.

²⁶ Пак там, ф. 185, оп. 2, а.е. 68; оп. 3, а.е. 96.

²⁷ Пак там, ф. 375, оп. 14, а.е. 65; оп. 18, а.е. 59, оп. 19, а.е. 40–41.

²⁸ Пак там, ф. 312, оп. 2, а.е. 48.

²⁹ Пак там, ф. 313, оп. 10, а.е. 43.

³⁰ Пак там, ф. 6А, оп. 2, а.е. 6, 17, 20, 36, 65; оп. 21Н, а.е. 36.

³¹ Пак там, ф. 89, оп. 68, а.е. 28.

³² Пак там, ф. 289, оп. 7, а.е. 26.

³³ Пак там, ф. 1Б, оп. 20, а.е. 50; оп. 87, а.е. 107.

³⁴ Пак там, ф. 55, оп. 17, а.е. 6.

³⁵ Пак там, ф. 79А, оп. 1Н, а.е. 25.

следва да отчита контекстуалния характер на административната документация. Документите като заповеди, разпореждания, отчети и протоколи трябва да се интерпретират не само като носители на информация, но и като израз на специфични управленски практики, нормативни режими и идеологически модели. Това изисква внимателно реконструиране на контекста на тяхното създаване – политически, икономически, технологичен и културен. На второ място, необходимо е да се прилага извороведски анализ, който да класифицира документите по техния произход, функция, степен на достоверност и ниво на репрезентативност. Особено внимание трябва да се отдели на дублираните документи в ЦДА и в ДА-Стара Загора, които могат да предложат различни версии или допълващи се перспективи към едно и също събитие или процес.

От методологична гледна точка особено продуктивно е използването на анализа на институционалната мрежа – проследяване на връзките между отделни ведомства, проектантски и контролни органи чрез служебната кореспонденция, преписки, решения на колективни органи и пр. Това позволява да се очертае реалното функциониране на държавната администрация и индустриалната координация в условията на централизирано планиране. Не на последно място, количественият анализ на серийната документация (напр. планове, отчети, трудови злополуки, щатни разписания и др.) дава възможност за проследяване на динамични процеси в развитието на предприятието, в структурата на заетостта, производствения капацитет и социалните практики. Той може да бъде съчетан с качествено съдържателно изследване на докладни записки, сигнални бележки и научни експертизи, в които се отразяват вътрешни конфликти, управленски дефицити или идеологически акценти.

Особено внимание заслужава критичното четене на източниците, което да отчита възможните тенденциозности, пропуски или идеологически интерпретации, характерни за документацията от периода на държавен социализъм. Чрез комбинирано използване на архивни свидетелства от различни фондообразуватели може да се постигне по-балансирана и многопластова картина на историческата реалност. Предвид обема, разнообразието и значението на наличните архивни свидетелства в ЦДА и ДА-Стара Загора, следва да се подчертае, че те формират изключително богата и релевантна изворова база за бъдещи научни изследвания. Задълбоченият преглед, систематизация и интерпретация на тези документи ще позволи реконструкция на административните, политико-икономическите и технологичните процеси, свързани с развитието на комплекса „Мини Марица-изток“. Това ще предостави нови перспективи за изследванията, касаещи трансформациите в българския енергиен и индустриален сектор през втората половина на XX век.

Понеже вече бяха пространно обсъдени (вж. Аспарухов, Пенджекова-Христева, 2025: 92–93), накрая само ще споменем за архивните документи на Държавна сигурност (ДС), свързани с комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век. Като анализирахме материали от литерни дела, ние отчасти осветлихме влиянието на агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност върху организационно-управленските и технико-инженерните решения и предизвикателства в стратегическия енергиен сектор. Поставихме на фокус конкретни примери, които илюстрират механизмите на наблюдение, контрол и институционална намеса на ДС. Тук следва да кажем, че не бива да се подминава и подценява едно обстоятелство, което характеризира режима на държавен социализъм. А именно, че органите на Държавна сигурност паралелно документират и архивират – чрез секретни и негласни средства – не само институционалната история, но и социалната динамика, включително дейността на маргинални групи и процесите в цялото общество. Всичко това, разбира се, е удостоверяемо от наличните свидетелства в Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (АКРДОПБГДСРСБНА)³⁶. Основните видове документи, съхранявани в споменатите литерни дела, включват постановления за откриване на делата, разпореждания, рапорти, справки, информации, агентурни сведения, планове, отчети, бюлетини, кореспонденция и др. Налице е значителен документален масив, който дава възможност за проследяване на развитието на енергийния сектор по времето на комунистическия режим, през призмата на наблюденията и анализите на Държавна сигурност (ДС). Безспорно енергетиката е имала стратегическо политическо значение, като устойчивото функциониране на енергийната система е основа за икономическата стабилност на страната и за осигуряването на жизнените потребности на населението. Тези документи представляват ценен източник на ретроспективна информация, особено когато се сравняват с материалите от другите архивни фондове, споменати по-горе, тъй като представят друг пласт от информация. Целесъобразно е да бъдат представени конкретни примери от литерните дела, които илюстрират механизмите на наблюдение, контрол и институционална намеса на ДС в енергийния сектор, включително дейността на ключови подразделения и структури, свързани с комплекса „Мини Марица-изток“. Тези документи не просто фиксират събития – те са свидетелства за логиката на властта и за начина, по който тя „архивира“ реалността. Именно това прави от архивите на ДС философски ресурс – не като носители на „истината“, а като прозорец към историческото формиране на

³⁶ Някои документи са публикувани в сборника „Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991)“, София, 2016.

определени структури на чувствителност, норми и идентичности. Този архивен ресурс позволява философско размишление върху теми като труд, идентичност, власт, наблюдение и трансформация на обществото. Подобен аналитичен ракурс позволява да се премине към по-конкретни тематични пластове в рамките на същия документален корпус.

Такъв подтематичен пласт е свързан с отношенията между човека и техниката, ясно открити в делото „Въглища“. Документите съдържат справки и анализи за аварии, технически пропуски и реакциите към тях. Така например, в справка от 3 януари 1969 г., за свлачище в рудник „Трояново-2“ и предходни такива случаи в другите рудници, се посочва:

„[...] Мнението на специалистите е, че характерът на свлачището на „Трояново-2“ е безпрецедентен в световната практика по открита експлоатация [...] досега не се получиха данни за извършване на вражески акт и небрежно изпълнение на служебни задължения, а има много неизяснени обстоятелства по проучването, проектирането и експлоатацията на рудника, които не са от нашата компетентност [...]“³⁷.

Тук се откроява начинът, по който службите концептуализират риска, отговорността и човешката грешка в рамките на мащабни техносистеми. Катастрофи и инциденти се интерпретират не само през технически, но и през идеологически критерии, което разкрива напрежението между „техническа рационалност“ и „политическа надеждност“. В същата логика следва да се разглеждат и установените случаи на спекулативни практики при изпълнението на държавните планове. През 1973 г. е разкрито умишлено завишаване на производствените квоти в рудник „Трояново-2“. Целта е била да се създаде впечатление, че рудникът се намира в лошо техническо състояние и че поставените планови задачи са обективно неизпълними. Наред с това се документират и случаи на умишлено смесване на изкопаните въглища с пепел, негодна за гориво – практика, която компрометира качеството на добива. Съществуват подозрения, че тези действия са не само толерирани, но и насърчавани от лица на ръководни длъжности, които се облагодетелстват от формалното изпълнение на плана чрез получаване на премии. Тези факти поставят въпроса за отговорността на контролните органи и за системните деформации, които позволяват прикриването на неуспехи зад фасадата на „планово изпълнение“. Така анализът на архивите на ДС постепенно прераства от описание на отделни случаи към разбиране на по-дълбоки системни процеси.

Именно този преход има значение и за нашата собствена изследователска перспектива. Първоначално работата ни с документите започна сякаш с очакването, че от тях следва да бъдат търсени и приоритетно извличани данни с негативна историческа конотация (разломи, засечки,

³⁷ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, л. 116.

кризисни ситуации и др. под.), защото допускахме, че те указват към по-запомнящи се и значими обстоятелства, че *разкриват* повече. Грешките, неблагополучията и въобще негативното сякаш бяха ключ към разбиране на слабостите на една система, която претендира за тотален контрол. Днес обаче сме склонни да оценим тези първоначални очаквания като отчасти подвеждащи.

Това наблюдение ни отвежда към необходимостта да се анализират не само архивни документи, но и формираните в практиката на различни изследователски полета езикови структури, чрез които системата се възпроизвежда. Оттук, вторият акцент на настоящия текст се отнася до възможностите през езика за интерпретация на паметта, която удържа онези индустриални остатъци от държавния социализъм, поставящи в своето оцеляване днес и екологични въпроси. По-конкретно, търси се фокус върху нейните проявления и значения, уловени в разнородни езикови употреби. Как езикът днес пази въглищното минало? С оглед конкретната даденост на случая „Марица-изток“ и доколкото днес въпросните употреби са неотделими от темите за „климатични промени“ и „зелени трансформации“, следва да заявим, че те удълбочават и без това значимите политико-икономически, социални и културни разломи. Подобни езикови употреби нямат терапевтична функция, напротив – те оголват, втвърдяват и в крайна сметка рушат социалната тъкан и в плана на приватното подхранват емоционално напрежение.

Официалният политически и институционален дискурс, чрез който споменатите по-горе теми се обсъждат, е напълно непригоден да убеди днес гражданите на България в релевантността на провежданите политики. Доминантната терминология, облечена в потенциалите на научния и експертен език, не притежава убеждаваща сила. Понятия като „въглероден отпечатък“, „климатична неутралност“, „декарбонизация“ и много други вероятно са напълно пригодни за това да бъдат легитимирани трансформации на ниво регламенти и законодателство. Те вероятно служат добре и за това да се трасират инвестиционни траектории, да се формират адекватни икономически (а също и климатични) модели и прогнози, чрез които обективно да се измерват състоянията на икономиката (а също и на околната среда, в това число и на рисковете от екстремни явления). Споменатите понятия обаче се провалят напълно в случаите, когато политиката и икономиката интервенират обществени нагласи и нахлуват в териториите на личното. Нека дадем два примера. Първият е свързан с конкретна инициатива на ЕС, от която се очаква да превърне намеренията за декарбонизация на съюза в реални действия – т. нар. *Европейския зелен пакт*. Ако следваме внимателните обяснения на Димитър Събев по темата (вж. Събев, 2026: 54–55), ще си дадем сметка, че повечето европейски граждани разпознават зад подобна инициатива *par excellence* екологична политика. Макар и с недвусмислена „зелена“ съставка, тази политика – твърди Събев – „е много по-комплексна и

включва икономически, външнотърговски и геополитически съображения“. Сложното често обърква. Дори педантични анализатори, а какво остава за обикновени потребители на новини, често са склонни да критикуват еко-политиките на съюза като „фриволни“ и да остават слепи за далеч по-невидимите „икономически и геополитически“ залози. Залогът е в това, че „зелените политики на ЕС могат да се обяснят с три главни целеви области на въздействие: постигане на допълнителен икономически растеж, издигане на немитнически външнотърговски бариери и запазване на съотношението между център и периферия между регионите в ЕС“ (Събев, 2026: 55–56). Така в публичния разговор нахлуват „разходи за климата“ и „климатични цели“, постижими на цената на огромни инвестиции, без да се разбира, че става дума за преди всичко „търсещи доходност инвестиции“, т.е. за „здрав стопански разум“. Става дума за „овладяване на социалното напрежение с финансиране на социални мерки“. Гражданите не разбират последното. В индивидуалните радары „зеленото“ е агресор, срещу когото е дължим отпор – отпор, захранен първо с наративи от типа на „борба срещу деиндустриализацията“ (влиятелни напоследък и у нас), а впоследствие вероятно и с политически и стопански безумия (действия).

Вторият пример, който донякъде разширява и променя съдържанията на понятията, се отнася до злоупотребите с тях в дискурса на медийната сензация и дезинформация. Ако въпросният медийно-сензационен език има някакви цели и специфика, то те вероятно биха се изразявали освен с кратковременно привличане на публичното внимание и с радикална поляризация на общественото мнение. Една типична технология на противопоставянето е свързана с опозицията екологични политики – икономически растеж. Полемиките около цените на енергията и храните (това, че зелената енергия ни приближава към стопански колапс) или пък призивите за неотложни действия по въздаване на „климатична справедливост“ и отговорност към бъдещето на децата ни (това, че не сме в състояние да управляваме „климатичната криза“ и чрез „екоцид“ се приближаваме към климатичен апокалипсис) са примери за споменатата поляризация. Макар те да мобилизират граждански активизъм и донякъде да притискат икономическите сили и техните политически застъпници, с полемики или пък с призови чрез самобанализиращи се чрез употребата си клишета промяната е малко вероятна. Същото може да се каже и за употребата на онзи език, който откровено рекламира и така преувеличава екологичната „тежест“ на стоки и процеси, свързани с производството им. Нито се променят бизнес практиките, нито се постига конкурентно предимство, нито изискванията за устойчивост стават стандарт при употребата на изрази като „въглеродно неутрален“, „биосъобразен“, „екологично чист“ и пр. Напротив, свръхупотребата на последните произвежда скептични ефекти. Обществеността се държи в латентен дезинформационен сомнамбулизъм. Генерират се съмнения в изследователски данни, които подриват и без това крехкия научен консенсус по

темата. Има ли как да променим тази картина и като минимум поне да достигнем до правилното разбиране на споменатите езикови употреби? Има ли гаранция, че ако си добре образован например, имаш шанс да не попаднеш в мрежите на дезинформацията? Днес разполагаме с достатъчно убедителни данни, че аналитичните способности, критичното мислене и по-общо казано образоваността, не може да прегради експанзията на манипулираща информация и откровена пропаганда³⁸.

Освен тях, имаме и достатъчно надеждна методология, чрез която можем да идентифицираме отложилите се в езика „навици“, укрепващи структурните стопански отломки на държавния социализъм. Привикнали да се самовъзпроизвеждат и самоутвърждават като единствени и незаменими – как?; преди всичко чрез езика, който конструират и говорят – те, на първо място, се ограждат с „имунен“ пласт „срещу индукция“ (срещу индуктивни разширения). Като възприема стратегията от Саксовите анализи на разговори (Sacks, 1995: 180), Мартина Минева убедително демонстрира това, че в езиковите практики могат да се открият определени социално заквасени конструкти, които са напълно „безразлични към изключенията и контрапримерите“ (Минева, 2025: 7–8; Минева, 2026: 148). Те моделират всекидневието на хората от въглищния регион сякаш е предопределено и неизменно. Фиксират го като „въглеродната съдба“. „Антимодифициращи модификатори“ и „всекидневни квантификации“, като правило блокират потенциалите за промяна. Както настоява колегата Минева, макар и незааявени експлицитно, те установяват граници на мислимото, при които бъдещето се проектира единствено като механично продължение на въглеродното минало (Минева, 2025: 21).

Тъкмо тук обаче идва ред на едно допълнително не-аналитично прецизиране, свързано с езиковите форми, чрез които подобни процеси се описват и символно натоваарват. Нека спекулираме чрез две езикови уточнения.

Първото, по-разточителното, отнасяме към звучни структури от типа на „енергийният гръбнак на социалистическата икономика“ или „енергийното сърце на републиката“. Около такива ударни клишета по правило обраства систематичен градеж от думи, превръщайки ги в лозунги, издигнати чрез педантична пропагандна работа както над езика, така и над паметта. Функцията им е двояка. Не бихме искали да ги оценяваме във връзка с „там и тогава“, но днес те сякаш се използват, за да се казва нещо напълно различно от онова, което се иносказва. Казва се: „копайте, изгаряйте, правете ток, пазете създаденото, не променяйте“; иносказва се: „само

³⁸ Вж. текста на Марина Юнг от DW, в който се казва, че „Германският институт "Макс Планк" е провел изследване по темата, в рамките на което са били анализирани данните от 31 експеримента, осъществени в САЩ между 2006 и 2023 година с 11 500 участници. Най-неочакваният извод – казва Юнг – направен от учените, е следният: че хората с по-високо образование са точно толкова податливи на фалшиви новини, колкото и останалите“.

така е възможен грабежът: на ресурси – природни и обществени – на чиста природа, на здраве и достоен живот... на бъдеще“. От друга страна, как бихме могли да оценим ситуацията около повсеместната днес употреба на „справедлив“ и „справедливост“? Какво е онова, което изрично уточняваме с прилагателното? Най-често справедлив се нарича преходът, който или е свързан с, или е под условието на: „фискална политика“; „пакети“, „планове“ и „механизми“; „съображения за устойчивост“ и „ефективно разпределение на ресурсите“; „зелената модернизация и дигитализация“; „фондове“, „схеми“ и „национални планове“; на какво ли още не. А къде е човекът? Има ли място за гражданина и неговия *οίκος* отвъд очакванията за приходи, печалби и пазарна целесъобразност? Не следва ли думата да влече след себе си товара на обещанието, на задължаването, че ще бъдат удържани желанията и разтоварени тревогите на всички по отделно засегнати и на общността им. Още у Платония Тразимах, чиято теза³⁹ е обезсилена от Сократ⁴⁰, справедливото е въпрос на партиципация, на причастност, която обвързва отделния човек, управника или тирана с абстрактната идея. Напротив, използването на прилагателното и всичките му производни днес (кой знае дали някъде не се среща и като глагол?) по-скоро насочва към употребата на „дума-куршум“, дума, с която освен промяната, „убиваме съдържанието на всички останали думи“. За думите-куршуми Георги Марков (Вж. Марков, 1990: 508) иронично говори в есето „Безкрайният парад“, като взема повод от неконтролируемия потоп от думи, производни на името Георги Димитров („димитровска правда, димитровска партия, димитровска вяръност, димитровски героизъм, димитровски устрем, димитровска мъдрост, димитровска политика, димитровска грижа, димитровско отношение, димитровска младеж, димитровска армия, димитровски успехи, димитровско съзнание, димитровски дълг, димитровско прозрение“).

Второто е кратко. Вече сме го обсъждали (Вж. Asparuhov, Pendzheкова-Hristeva, 2026: 71) като опит за гастрономическо заиграване с темата. Повод е наименованието на прочутата *Pasta alla Carbonara* (паста по въглищарски), получило се заради преизобилното съдържание на черен пипер в нея (все едно е приготвяна в мина за въглища). Както вече казахме, въпросният опит се оглежда в мотивациите и реалните действия на ангажираните с буламача, опакован днес с лъскавите, но повсеместно подозирани като подвеждащи езикови конструкции „нискоемисионна икономика“, „зелена сделка“, „справедлив преход“ и др. под. У нас всички те отдавна значат тъй както и отзвучават след свръхупотреба в езика – значат и отзвучават като отчайващо банални фрази, обилно подправени „на софра“ и указващи за нещо дълбоко фалшиво

³⁹ Тезата на Тразимах е: „Справедливото е полезното за по-силния“.

⁴⁰ Платон, *Държавата* (Платон, 1981: 24–25).

и непонятно. Ще го заявим още веднъж и тук – вместо да отмахнат бремето от всекидневието на хората, мотивации, думи и действия само претоплят обещаните им надежди.

Изследването – нека кажем вместо заключение – показва, че архивното наследство на „Мини Марица-изток“ не е просто източник на историческа информация, а активен посредник в разбирането на дълбоки социални, икономически и културни трансформации. Чрез съчетаването на институционални архиви, устна история и критически анализ на езика се разкрива сложната динамика между памет, идентичност и индустриално развитие, както и механизмите, чрез които се възпроизвеждат устойчиви модели на мислене и действие. Поставен в контекста на съвременните „зелени“ политики и процесите на декарбонизация, този казус откроява напрежението между наследените индустриални структури и новите стратегически визии, които все по-ясно се оформят като част от по-широка индустриална политика на Европейския съюз. Това напрежение не е само икономическо, а и социално и културно, тъй като засяга идентичности, професионални общности и утвърдени представи за развитие.

В този смисъл архивите – включително в своята „зелена“ трансформация – могат да бъдат мислени като ключов посредник в процеса на прехода: не само като средство за неговото документиране, но и като пространство за критическо осмисляне, в което се срещат индивидуалният опит, институционалната памет и стратегическите визии за бъдещето. Това поставя архивната практика в центъра на един по-широк дебат за начина, по който обществата разбират, преживяват и управляват неизбежните трансформации, свързани със зеления преход.

Литература

- Asparuhov, V., Pendzhekova-Hristeva, R. (2025). Po sledite na pamet a: „Mini Maritsa-Iztok“ v arhivite na darzhavna sigurnost. *Καἰρός*, 7, 92–106 [Аспарухов, В., Пенджекова-Христева, Р. (2025). По следите на паметта: „Мини Марица-изток“ в архивите на държавна сигурност. *Καἰρός*, 7, 92–106]. [ht ps://doi.org/10.69085/kairos20257092](https://doi.org/10.69085/kairos20257092).
- Asparuhov, V., Pendzhekova-Hristeva, R. (2026). Memoria carbonara (Archival memory as a philosophical resource: The Mini Maritsa Iztok case). *Filosof ya – Philosophy*, 35(1), 60–71. [ht ps://doi.org/10.53656/phil2026-01-06](https://doi.org/10.53656/phil2026-01-06).
- Avramov, R. (2001). *Stopanskiyat HH vek na Bulgaria*. Sof a: TsLS. [Аврамов, Р. (2001). *Стопанският XX век на България*. София: ЦЛС].
- Avramov, R. (2007). *Komunalniyat kapitalizam. Iz balgarskoto stopansko minalo*. T. 1–3. Sof a: FBNI, TsLS. [Аврамов, Р. (2007). *Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало*. Т. 1–3. София: ФБНИ, ЦЛС].

- Dokumentalen sbornik, (2016). *Darzhavna sigurnost i balgarskata energet ka (1944–1991)*: razshiren variant, T. 33. [Документален сборник, 2016. *Държавна сигурност и българската енергетика (1944–1991)*, разширен вариант, Т. 33].
- Georgiev, A., Spirov, M., Tsonev, M. (1998). *Energet kata v Bulgaria. Letopis*. Izdanie na Energoproekt EAD, Sof a. [Георгиев, А., Спиров, М., Цонев, М. (1998). *Енергетиката в България. Летопис*. Издание на Енергопроект ЕАД, София].
- Markov, G. (1990). *Zadochni reportazhi za Bulgaria*. Sof a: Prof zdat. [Марков, Г. (1990). *Започни репортажи за България*. София: Профиздат].
- Mineva, M. (2025). Ustoychivost na vsekidnevните kategorizatsii sreshtu obnovyavane chrez induktsiya. *Καίρος*, 7, 6–23. [Минева, М. (2025). Устойчивост на всекидневните категоризации срещу обновяване чрез индукция. *Καίρος*, 7, 6–23]. <https://doi.uniplovdiv.bg/handle/store/824>.
- Mineva, M. (2026). Prakt kologicheski izmerenia za ustoychivost, obnovyavane, legit matsia: prot vorechia na nastoyashteto. *Καίρος*, 8, 146–155. [Минева, М. (2026). Практикологически измерения за устойчивост, обновяване, легитимация: противоречия на настоящето. *Καίρος*, 8, 146–155].
- Pendzheкова-Hristeva, R. (2016). Teoriyata za totalните arhivi i ustnata istoria. *Arhiven pregled*, 2, 78–86. [Пенджекова-Христева, Р. (2016). Теорията за тоталните архиви и устната история. *Архивен преглед*, 2, 78–86].
- Pendzheкова-Hristeva, R. (2025). „Zeleni arhivi“: vazmozhnost za ekologichna transformatsia na balgarskite darzhavni arhivi. *Arhiven pregled*, 2, 7–17. [Пенджекова-Христева, Р. (2025). „Зелени архиви“: възможности за екологична трансформация на българските държавни архиви. В: *Архивен преглед*, 2, 7–17].
- Platon. (1981). Darzhavata. In: *Izbrani dialogi*. T. 3. Sof a: Nauka i izkustvo [Платон. (1981). Държавата. В: *Избрани диалози*. Т. 3. София: Наука и изкуство].
- Sabev, D. (2026). Energiyen prehod chrez industrialna polit ka. *Καίρος*, 8, 54–64. [Събев, Д. (2026). Енергиен преход чрез индустриална политика. *Καίρος*, 8, 54–64].
- Sacks, H. (1995). *Lectures on Conversat on*. Oxford: Blackwell.
- Tchalakov, I., Hristov, I., Mitev, T. (2011). *Chernite dupki na balgarskata energet ka*. Sof a: Iztok-Zapad. [Чалъков, И., Христов, И., Митев, Т. (2011). *Черните дупки на българската енергетика*. София: Изток-Запад].
- Tchalakov, I., Mitev, T., Hristov, I. (2014). Bulgarian Power Relat ons: The Making of a Balkan Power Hub. In: Per Högselius, A. Hommels, A. Kaijser, E. van der Vleuten (eds), *The Making of*

Europe's Critical Infrastructure: Common Connections and Shared Vulnerabilities. London: Palgrave-MacMillan.

- Tchalakov, I., Hristov, I. (2019). The Bulgarian nuclear sector in transition: Adopted Russian technology, state sovereignty and accession to the EU. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 32, 107–121. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.03.008>.
- Yung, M. (2025). И висшистите се подвеждат от фалшиви новини. DW. Available at: <https://www.dw.com/bg/i-vissist-se-podvezdat-ot-falsivi-novini/a-71641046> (accessed: 13.07.2026). [Юнг, М. (2025). И висшистите се подвеждат от фалшиви новини. DW. Достъпно на: <https://www.dw.com/bg/i-vissist-se-podvezdat-ot-falsivi-novini/a-71641046> (посетено на 13.07.2026 г.)].